

УДК 316/33

І.О. ФАДЕЄВА

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ В СУЧАСНИХ ПРАКТИКАХ ПРОТЕСТУ**Фадєєва Ірина Олександрівна** – викладач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

У статті розглянуто проблеми реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту в українському суспільстві, запропоновано авторський підхід до визначення поняття «соціальна творчість», дана характеристика протесту як форми соціальної творчості, описано класичні та новітні практики протестування в Україні.

Робота є корисним матеріалом для вирішення проблем реалізації соціальної творчості в Україні. Вона може використовуватися соціологами, політологами, представляти інтерес для зацікавлених у проблемах соціальної творчості та креативності

Ключові слова: соціальна творчість, протест, практики протестування, деривація, ціннісні експектації.

В статье рассмотрено проблемы реализации социального творчества в современных практиках протеста в украинском обществе, предложен авторский подход к определению понятия «социальное творчество», дана характеристика протесту как форме социального творчества, описаны классические и новейшие практики протестования в Украине.

Работа есть полезным материалом для решения проблем реализации социального творчества в Украине. Она может использоваться социологами, политологами, представлять интерес для заинтересованных в проблемах социального творчества и креативности.

Ключевые слова: социальное творчество, протест, практики протестования, деривация, ценностные экспектации.

The article deals with the problems of realization of social creation in the modern protest's practices in the Ukrainian society, the author proposed an approach to the definition of «social creation» done, characterization of protest as a form of social creation was given, classical and modern practices of protest in Ukraine was described.

The work is a useful material for solving problems of social creation in Ukraine. It can be used by sociologists, politologists and all, who interested in the problems of social creative and creativity

Key words: social creation, protest, protest's practices, deprivation, value expectation.

© І.О. Фадєєва, 2012

Постановка проблеми. Повсякденне життя сучасної людини наповнене безліччю проблем, які потребують негайного вирішення саме тут і зараз. Стрімкий розвиток науки та техніки, нестабільна політична ситуація і гострі соціально-економічні питання змушують нас до миттєвих відповідей, що, в свою чергу, вимагає нестандартного, креативного підходу до новостворених ситуацій. Це стало причиною появи нового індивіда сучасності зі своїм особливим набором характеристик. На думку П.Штомпки, однією з головних особливостей сучасної особистості є відкритість до інновацій, експериментів та змін [7;109]. Така прихильність до «нового» може виражатися в різних формах: у готовності прийняти нові ліки або новий метод оздоровлення, скористатися новим засобом пересування чи засобом інформації, прийняти нову форму шлюбної церемонії або новий тип навчання молоді. Згідно із цим, людина сучасності – це активний актор соціальних подій та активний споживач соціальних продуктів, який, завдяки гнучкості свого світосприйняття, готовий до втілення в життя соціуму і може бути їхнім ініціатором. Проте, на думку критично налаштованих дослідників, сучасний індивід хоч і має в наявності, але не використовує свої креативні здібності для створення чогось високого, гуманного, вічного, що зумовило появу і поширення в нашій країні явища «мікролюдина», яка здатна до швидкого перевтілення, схильна до

популістської мімікрії, а також миттєво може приєднатися до будь-якої домінуючої ідеології [5;206]. Цьому сприяє розповсюдження викривлених цінностей «західного зразка», головна ідея яких полягає в перевазі індивідуального над соціальним, і в нашому суспільстві виражається в соціальному схваленні вчинків, які ведуть до збагачення, підвищення статусу, збільшення повноважень, насолоди та ін., навіть якщо вони в деякій мірі протизаконні.

Американський соціолог Д.Лернер, досліджуючи наслідки демонстрацій західних зразків культури незахідним народам, прийшов до висновку, що це може стати джерелом «революції зростаючих фрустрацій», коли в масах починає спостерігатися зростаюче прагнення до красиво продемонстрованого західного життя, яке не підкріплене особистими досягненнями [3;331]. Т.Гарр називає такий стан відносною деривацією, коли ціннісні можливості не збігаються з ціннісними експектаціями – благами та умовами життя, на які люди, за їхніми переконаннями, мають повне право претендувати [3;51]. Це націлює людину на задоволення особистих проблем саме тут і зараз та на мрії про реальність моментального збагачення задарма. Таким чином, соціетальні умови сучасного українського життя спонукають більшість населення до заклопотаності особистими вигодами, вирішення дріб'язкових проблем повсякденності, що повторю-

ються раз у раз, і спричиняють майже повну байдужість до глобальних суспільних проблем. Проте, якщо події, що відбуваються на суспільному рівні, починають різко впливати на індивідуальне життя, то окремі особистості, а частіше – групи людей, котрих це торкається в першу чергу, починають свою активну перетворюючу діяльність, яка виражається в формі протесту. Саме тому окремі випадки прояву соціальної творчості в сучасних протестних практиках у суспільстві вимагають особливої уваги соціологів, адже розвиток суспільства неможливий без творчого внеску суспільно активної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реалізації соціальної творчості у практиках протесту досліджуються вперше, проте фундаментом нашої наукової роботи є вчення про соціальні практики у теорії структурації Е.Гіденса та в структуралістському конструктивізмі П.Бурд'є, роздуми про сучасну інноваційну особистість у теорії соціальних змін П.Штомпки, а також монографія американського соціолога Т.Р.Гарра «Чому люди бунтують?» [2,3,4,7]. Цікавими науковими працями, які частково розкривають нашу проблему, є статті Р.Абрамова та І.Болотової «Иновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов», А.Ульянова «Совок для мусора. Вандализм как экзорцизм» [1,6]. В роботі також використовуються дані українського Центру дослідження суспільства [8].

Метою даного дослідження є виявлення характерних особливостей прояву соціальної творчості в протестних практиках, які реалізуються в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи роль соціальної творчості у русі суспільних перетворень, слід зазначити, що головною характеристикою, що відрізняє дане явище від явищ соціальних змін, є активна участь креативної, творчої особистості у процесах створення «нового». Явище соціальної творчості не є незалежним від джерела її виникнення, і найчастіше причиною її появи виступають гострі соціальні конфлікти, які, через осмислення автором, викликають яскраві активні дії для їх улагодження. Соціальна творчість, у нашому розумінні, це результат індивідуальних або колективних зусиль, спрямований на зміни та перетворення у соціальному житті людства: політиці, економіці, культурі. Саме тому нам цікаво окреслити шлях здійснення соціальної творчості від виникнення гострої суспільної проблеми до її вирішення у повсякденному житті за допомогою креативних здібностей людини або групи людей. Соціальна творчість – це активна діяльність актора, яку викликали соціальні проблеми і яка спрямована на їх вирішення.

На наш погляд, соціальна творчість покликана вдосконалювати організацію суспільного життя через здійснення суспільних перетворень, поєднуючи в собі матеріальні та духовні здобутки суспільства. Соціальна творчість – це така діяльність, яка спрямована на позитивні перетворення в суспільстві,

головною особливістю котрої є активна усвідомленість та відповідальність за наслідки. Соціальна творчість як активна перетворююча робота певної спільноти людей на чолі з окремою видатною особистістю є головною рушійною силою соціальних змін. Таким чином, не можна будь-який результат творчої діяльності вважати соціальною творчістю, бо, по-перше, він не завжди несе в собі за мету соціальні перетворення, та, по-друге, не завжди підтримується більш-менш великою групою населення. Проте художня творчість може стати соціальною, якщо в ній зображено загострення соціально-політичних проблем або новий революційний підхід до існуючого стану речей, і це впливає на свідомість суспільства та викликає його активну реакцію. Наприклад, майстерне виконання Віденського вальсу, що приносить візуальне задоволення, є мистецтвом, а запальна промова харизматичного лідера політичної сили, яка спонукає людей разом покращувати життя населення, є соціальною творчістю. Результатом соціальної творчості є соціальні зміни.

Соціальні зміни неможливі без соціальної творчості, тому що вони вимагають людського втручання в вирішення суспільних проблем, яке несе в собі творчий підхід. Звичайно, більшість людей, згідно з думками окремих мислителів, можна вважати «середньо обдарованими», або «середньо бездарними», тому в реалізації соціальної творчості важливу роль відіграють власне творці – обдаровані особистості, які використовують свій творчий потенціал на блага суспільства. Теоретично, сукупність таких творців можна назвати креативним класом, або творчою елітою; на практиці такими особистостями довгий час було прийнято вважати інтелігенцію – письменників, художників, учених, політиків та інших людей, які займалися інтелектуальною працею та просвітньою діяльністю серед народу. Інтелігенція, яка здатна на соціальні перетворення, це добре злагоджена команда з певною ідеологією, яка усвідомлює зміст своїх дій та несе відповідальність за них перед суспільством. Згідно з такою теорією, виконавцем соціальної творчості, тобто інтелігенцією в Україні, виступає правляча еліта – Верховна Рада та Президент, які покликані вдосконалювати організацію життя українського соціуму шляхом активних соціальних перетворень, реалізуючи свої творчі здобутки на користь суспільства. Проте, на нашу думку, головною проблемою сучасної соціальної творчості є рутинізація її практик, яка полягає в тому, що соціальна творчість не відбувається як така, і суспільство знаходиться у стані аномії. Тут, на наш погляд, слід зазначити про існування подвійних стандартів навколо здійснення соціальної творчості – з одного боку процеси соціального відтворення відбуваються, з іншого – покращення якості життя не спостерігається. Прикладом цього може бути реклама Партії регіонів по телебаченню напередодні виборів до Верховної Ради, яка демонструє свою начебто активну перетворюючу діяльність у суспільстві. У такому випадку можна говорити про симуляцію соціальної творчості, коли вирішення соціальних проблем актори соціальної творчості імітують або

займаються їх циркуляцією: одні проблеми замінюють іншими і так по колу, поки справа не доходить до першоджерела.

Ще однією особливістю соціальної творчості є відсутність її справжнього актора, в якого є чітка благородна мета й ідеологія. Це ставить питання наявності справжньої інтелігенції в нашому суспільстві з її традиційними характеристиками та функціями. Філософ та соціолог О.Зінов'єв у своїх працях говорить, що інтелігенція перетворилася на «образованщину» - такий клас людей, який досягнув певний освітній рівень для того, щоб користуватися попитом на ринку праці, і через свою професійну необхідність здатний на цинізм, присосовництво, гнучкість та мімікрію. Це схоже характеризує діяльність більшості представників влади, широкої верстви працюючого на державних посадах службовців та інших освічених людей, які схильні не звертати уваги на відкрите соціальне недбальство, що спостерігається в нашому сьогоденні. Таким недбальством можна вважати відсутність реальної міліції, занедбаний стан житлових будинків, сміття на вулицях міста, аварійний стан доріг та багато іншого.

Слід зазначити, що, крім легітимно визнаних керівників соціальних процесів у суспільстві, виконавцями соціальної творчості можуть виступати митці, вчені, приватні підприємці та окремі харизматичні особистості, які підтримують або виступають у ролі опозиції до правлячої верхівки. Саме опозиціонери сьогодні найчастіше закликають до соціальних перетворень і є активними учасниками соціальної творчості, яку виражають у формі протесту.

Нам було цікаво дослідити практики протестування в сучасному українському суспільстві як практики соціальної творчості. Протестування, як практика здійснення своїх громадянських прав, покликане звернути увагу правлячих структур на громадську думку суспільства та прислухатися до неї; протестування, як практика соціальної творчості, покликане розв'язувати суспільні проблеми за допомогою творчого, нестандартного підходу. Класичними різновидами протесту є мітинги, страйки, пікети, путчі, голодування, скандування, демонстрація плакатів, прапорів чи інших атрибутів, що підкреслюють волевиявлення народу. Сьогодні поруч із ними ми спостерігаємо сплеск таких явищ, як наметові містечка, флешмоби, графіті, різку епатажну поведінку. Зрозуміло, що класичні способи протестування сьогодні важко назвати соціальною творчістю, бо вони вже втратили свою новизну та актуальність та рідко себе виправдовують, проте активні групи сучасного українського населення продовжують використовувати їх для досягнення своєї мети. Наприклад, такий спосіб протестування, як спорудження наметового містечка в 2004 році викликав яскраву реакцію представників політичних сил і простого народу, а сьогодні до таких акцій ставляться як до звичайного явища, чому свідчать чисельні нехтування недавніх протестів [8]. У період з 1 жовтня 2011 по 11 листопада 2011 український Центр дослідження суспільства провів моніторинг актів волевиявлен-

ня народу. Дана організація впродовж п'яти періодів (1-7 жовтня, 8-14 жовтня, 15-21 жовтня, 22-28 жовтня, 29 жовтня-11 листопада) здійснювала облік та опис протестів українських громадян по всій території нашої держави. За цей проміжок часу в нашому суспільстві відбувся 131 випадок протестних дій. Протестували у вигляді мітингів, пікетів, демонстрацій, страйків, наметових містечок, голодування. Деяко деструктивними способами впливу на владні структури були захоплення установ, зруйнування багатостраждального паркану довкола Верховної Ради, невдоволення через капличку УПЦ (МП), яку спорудили на місці руїн Десятинної церкви: громадяни встановили макет каплички, а її стіни розмалювали карикатурами на священників. Цікавим був спосіб вплинути на роботу правоохоронних органів та влади: 20 жовтня активісти групи «Чорний комітет» розвісили дорожні знаки із написами «Міліція вбиває», «Обережно, чинючки на дорогах», «Досить терпіти владну гніль!», «ЯНК ПНХ!» тощо. Новітнім способом впливу став протест 21-24 жовтня в Полтаві у вигляді «пластикового бунту» - шуму за допомогою пластикових пляшок з наповнювачем.

Причинами, які спонукали людей до здійснення активних протестних дій, були: скасування пільг деяким категоріям населення, фінансові, будівельні та земельні махінації, обмеження доступу до державних та громадських послуг, заборгованість, загальні політичні, ідеологічні та соціально-економічні проблеми. Незважаючи на широку протестну активність нашого народу, всього на 19 протестів була позитивна реакція (переважно – обіцянки), на 53 – негативна, а інші були проігноровані [8]. Це свідчить про неефективність здійснення волевиявлення населення в протестних практиках та про низькі можливості реалізації активної перетворюючої діяльності. Можливо, протест як форма соціальної творчості, сьогодні не відповідає вимогам часу і для того, щоб уряд позитивно реагував на нього, потрібно приділити більше уваги нестандартним методам його втілення. Випадки нестандартного протестування здійснюються в різних країнах та у різний спосіб. Наприклад, протести проти існування радянських пам'ятників у пострадянських країнах виражалися так: 16 грудня 2010 року українська націоналістка з право-радикального угруповання «Братство» підсмажила яечню на могилі невідомого солдата в Києві, а 18 червня 2011 року невідомий вуличний художник розмалював пам'ятник Радянської Армії в Софії: перетворив химери червоноармійців у супергероїв американської поп-культури і підписав це коментарем «В ногу з часом» [6].

Описані явища в повній мірі відповідають визначенню соціальної творчості в формі протесту, проте, існують думки, що в наш час протестування – це симулятивна дія, яка тільки показує здатність особистості вплинути на соціальний процес за допомогою активної перетворюючої діяльності, але не реалізовує його у конструктивному будіванні майбутнього. Це вказує на проблеми в можливостях реалізації соціальної творчості в протестних практиках сучасного суспільства. Однією з таких

проблем є справжнє авторство соціальної творчості в формі протесту: з одного боку безпосередніми виконавцями активних дій є громадяни, з іншого - замовником таких дій, або їх ініціатором часто є певна партія або громадсько-політичне об'єднання, що ставить під питання сам факт волевиявлення народу і його творчий внесок у протест. Протести, які відбуваються на замовлення, сплановані спеціалістами PR-технологій і мають чітку структуру та механізм реалізації. В такому випадку саме такі спеціалісти вносять свої креативні здібності у план реалізації соціальної творчості у формі протесту, але наглядно ми бачимо тільки виконавців цього плану, які можуть не усвідомлювати до кінця суть своїх дій. Іншою проблемою є підміна цінностей та головної ідеї протесту – адже часто година, проведена на мітингу чи в наметовому містечку, має свою конкретну вартість, виражену в грошовому еквіваленті, а це означає, що протестуючі просто заробляють гроші, а не висловлюють своє власне незадоволення існуючим станом. Ще однією проблемою реалізації соціальної творчості в практиках протесту є ігнорування та заборона активних дій громадян при певних обставинах. Це поширює громадську думку про неспроможність простих людей реалізувати своє волевиявлення та підкреслює марність спроб однієї людини або невеликої кількості протестуючих вплинути на владні структури.

Окрім описаних вище політичних протестів розглянемо з точки зору соціальної творчості такі практики протестування, які сьогодні використовують скандальні спільноти «Femen», учасники колективу «Pussy Riot» та терористичний акт Андерса Брейвіка. Перелічені учасники громадських акцій стали відомими завдяки своїм надзвичайно різким ненормативним діям та активному обговоренню цих дій в ЗМІ та мережі Інтернет. Проблема даних суспільних акцій різноманітна: своє висвітлення знаходять гострі політичні, економічні, екологічні, релігійні, соціокультурні питання повістки дня, а також проблеми байдужості або несвідомості суспільства до цих питань. Практиками протестування української жіночої організації «Femen» стали: демонстрація оголених грудей та оголення загалом, написи на оголеному тілі, використання непристойних рухів, поз, пікетування державних установ та спроби зриву таких політичних подій як вибори президента Росії – 2012. Такі способи привертання уваги, які деякі журналісти називають революційними, складають собою практики соціальної творчості, хоч і дещо аморальні, що ще раз підкреслює відсутність інтелігенції в сучасному українському суспільстві, як актора соціальної творчості. Протестування російського музичного гурту «Pussy Riot» також можна віднести до категорії аморальних акцій протесту: учасниці влаштували свої епатажні виступи в несанкціонованих місцях, а за «панк-молебєн» у церковному храмі отримали судовий вирок. Характерними особливостями цих практик є їхня нарочита візу-

алізація, театралізація, агресивність, нехтування суспільними нормами пристойності, безпринципне використання національних та релігійних символів та ін., що, з одного боку, викликає обурення населення, а з другого – змушує звернути увагу на ті чи інші проблеми.

Ще однією формою сучасної соціальної творчості може виступати терористичний акт та масове вбивство, яке сплановане з метою перетворити соціум, прикладом чого є екстремістські дії норвезького громадського діяча А.Брейвіка, який намагався таким чином захистити свої радикальні націоналістичні погляди та відвертий антикультуралізм. Український соціолог Н. Цимбалюк вважає, що соціальна творчість не має нічого спільного з анархією, проявами екстремізму тощо, навпаки, вона набуває особливого значення у глобальному світі як така, що зорієнтована на поширення та діяльну реалізацію громадських ініціатив, спрямованих на упередження та ліквідацію природних, техногенних і соціальних катастроф, збереження суспільства і культури. Проте, на наш погляд, сучасні соціальні умови змушують активних учасників соціального процесу до екстремізму та певного свавілля. Цьому сприяють нестабільна політична ситуація, незбалансований ринок робочих місць та трудових ресурсів, відсутність єдиної ідеології, з конкретним набором суспільних норм, а також поширення глобалізаційних процесів, яке супроводжується знеціненням національних цінностей та традицій. Іншими словами форми та практики сучасної соціальної творчості – це дзеркальне відображення сучасної культури суспільства, які показують її справжнє обличчя.

Висновки. Роблячи висновок, можна сказати, що в сучасному українському суспільстві реалізація соціальної творчості в практиках протесту характеризується такими особливостями: 1) викликана гострими політичними, ідеологічними та соціально-економічними проблемами; 2) реалізується широким спектром протестних практик: від звичних мітингів та демонстрацій до радикальних карикатур, гасел та гротескного вандалізму; 3) обмежується в своїх масштабах через ігнорування владних структур та особисту байдужість більшості громадян; 4) часто є замовленою існуючими політичними та громадськими об'єднаннями; 5) не відповідає нормам суспільної моралі та сприймається як симуляція активних протестних дій. Отже, основною особливістю сучасного соціального протесту, як форми соціальної творчості, є його нетрадиційні практики реалізації, які сьогодні починають нагадувати театральні вистави та кадри з фільму. Це говорить про те, що сучасне суспільство байдуже до соціальних проблем і звернути його увагу на них можна лише завдяки хитрощам втілення творчих здібностей акторів соціальної творчості, які все частіше набувають відвертого агресивного характеру, що може стати причиною майбутньої соціальної революції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамов Р, Болотова И. Инновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов Вестник Омского университета. Серия «Социология», 2008, №1-2. Режим доступа:<http://soc.hse.ru/socinst/publications/15807275.html>
2. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьё; [пер. с франц. под ред Н.А.Шматко] — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. — 576 с.
3. Гарр Т. Почему люди бунтуют./Тед Роберт Гарр; — СПб: Питер, 2005. — 461 с. — (Серия «Мастера социологии»)
4. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуриации / Энтони Гидденс; — М.: Академический Проект, 2005. — 528 с.
5. Городяненко В.Г. Публичная социология: сборник научно-публицистических статей и интервью (1990-2010)/Виктор Георгиевич Городяненко; — Д.: Вид-во ДНУ, 2011. — 372с.
6. Ульянов А. Совок для мусора. Вандализм как экзорцизм Режим доступа: // <http://www.looo.ch/2011-06/632-sovok#comments>
7. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка; [перевод с англ. под. ред. В.А.Ядова.] — М.: Аспект Пресс, 1996. — 416 с.
8. Дані Центру дослідження суспільства. Режим доступу // <http://cedos.org.ua/en/main>